

З. В. Кузнєцова

к. ю. н., доцент, доцент кафедри

конституційного права та правосуддя

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МОВНЕ ПИТАННЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Сьогодні мовне питання, як наріжний камінь, залишається надзвичайно актуальним, багатограним, невичерпним і представляє собою сукупність політичних, культурних, соціальних та історичних факторів. Перш за все тому, що мова є важливим елементом національної безпеки, культурної ідентичності, процесу подальшого розвитку держави і суспільства. Згідно зі статтею 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. І це аксіома, яка не потребує жодних доведень в межах правової системи нашої держави. Це першооснова, що визначає загальні принципи мовного питання в Україні і є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад». Зауважимо, що це не єдина стаття Конституції, що регулює питання зобов'язання використання української мови. Ряд статей містять вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду України (ст. 148) [1]. Власне, кожен громадянин України зобов'язаний володіти українською мовою як мовою свого громадянства (п.5, ст. 9) а держава, в свою чергу, зобов'язана забезпечити можливості для її опанування, і послуговування [2].

Важливо також зазначити, що порядок застосування мов регулюється виключно законами України (п. 4 ст. 92) і не може визначатися підзаконними актами органів державної влади чи органів місцевого самоврядування [1].

Повернемося до категорії «державна мова». Який зміст вкладено в це поняття? В рішенні Конституційного Суду України «Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя» [3]. Тобто, в реальному процесі існування, розвитку і взаємодії суб'єктів діяльність яких пов'язана з реалізацією функцій і повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, освітою, наукою, культурою, засобами масової інформації та іншими сферами суспільного життя, крім приватної. Такий підхід цілком відповідає державотворчій ролі українського народу, як єдиного джерела влади, від якого і пішла офіційна назва української держави. Головний обов'язок якої захищати, підтримувати, розвивати та забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в освіті, науці, культурі,

видавничій справі та інших публічних сферах. Враховуючи позицію Суду, зауважимо, що українська мова виступає базовим елементом національної ідентичності, культурної спадщини, приналежності до титульної нації і є ключовим компонентом суверенітету, цілісності території та незалежності України, захист яких покладено на Збройні Сили України.

Враховуючи, що використання української мови в наш час стикається з низкою викликів, виникає необхідність умовно поділити їх на декілька факторів:

1). **Історичний фактор.** Століттями українська мова зазнавала утисків з боку російської імперії, пізніше радянського союзу, що призвело до її витіснення з багатьох сфер суспільного життя: освіти, науки, книгодрукування, публічного простору взагалі. Українська мова зазнала в той час максимального обмеження, більше того, тогочасна комуністична влада навмисно штучно наближувала її до російської, що зумовило істотне спотворення і знищення. І, навпаки, застосування російської мови в повсякденному житті було дозволено без обмежень, а в офіційному виключно обов'язковим. У радянські часи про державність української мови не йшлося - радянська державна ідеологія і практика до самого поняття «державна мова» ставилися негативно. Таким чином, політику зросійщення було спрямовано на уподібнення і пригнічення національної ідентичності українців [4]. Таке колоніальне минуле отримала в спадок незалежна Україна.

2). **Воєнний фактор.** Мовне питання стало чи не найголовнішим у веденні сусідньою державою війни проти України. Наша байдужість і бездіяльність у мовному процесі призвела не тільки до поширення мови держави, яка розв'язала війну проти України, а і до засилля російської мовної пропаганди, яка і сьогодні продовжує впливати на мовний простір України. Так як значна частина населення України є двомовною, це і створює певну конкуренцію між українською та російською мовами. Війна спричинила значні міграційні процеси всередині держави, що також впливає на мовний баланс. На наше глибоке переконання мова є не тільки елементом комунікації, мова це енергетика, що визначає поведінку людини, схиляє її певним чином думати і сприймати світ, мова це імпульс впливу на суспільство. Громадяни України, які переважно або в певних комунікативних ситуаціях спілкуються російською мовою, водночас володіють і українською, хоч не завжди нею послуговуються, або, навпаки відмовляються навіть, коли вимушено мігрують на Захід України, де споконвіку мовою спілкування була і залишається українська мова! Повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році стало каталізатором для зростання патріотичних настроїв та використання української мови, а пізніше,

на жаль, призвело до падіння рівня використання української мови практично в усіх сферах.

3). **Фактор державної політики.** Недостатня, непослідовна, неадекватна підтримка держави ускладнює, уповільнює, унеможлиблює повноцінне, наступальне, всеосяжне функціонування української мови. Незважаючи на законодавчі зусилля відсутність контролю за виконанням мовних законів, і, практично, відсутність відповідальності призводять до, використання російської мови, яка може вважатися більш зручною в деяких сферах, особливо в бізнесі, сфері обслуговування, освіті. Важливо, щоб державна підтримка створювала умови для повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя і сприяла консолідації українського суспільства. І, навпаки, унеможлиблювала обслуговування російською мовою в публічних сферах. Бездіяльність держави в такому принциповому питанні породжує виникнення конфліктних ситуацій, скандалів, які щодень набирають обертів на мовному фронті. Очевидним недоліком є відсутність чітких механізмів відповідальності за порушення закону, що призводить до повторення конфліктів, які закінчуються, в кращому випадку, вибаченням. Варто зазначити, що захист мови, її всебічний, постійний розвиток, популяризація у світі є надзвичайно важливими для збереження України як держави. Конституційний Суд застерігає «Загроза українській мові рівнозначна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова - це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрозі зникнення Української держави з політичної карти світу» [3]

4). **Мотиваційний фактор.** Якщо людина може не виходячи з зони свого звичного комфорту, тобто використовуючи російську мову, задовольнити свої базові життєві потреби, як, наприклад, отримати певні послуги в державних органах, органах місцевого самоврядування, відвідати кафе, магазини, отримати медичну допомогу, очевидно, що в неї не виникне бажання розмовляти українською, тільки тому, що вона державна і цього вимагає законодавство. Російська для них простіша, зручніша, звичніша. Більше того дехто, можливо, ідентифікує себе, таким чином, з «руським міром». Отже, ми постійно можемо говорити і писати про те, що мова є основою національної єдності, одним із ключових елементів, що формують національну ідентичність, що спільна мова об'єднує людей, створює відчуття спільності та приналежності до нації, слугує інструментом для мобілізації суспільства, зміцнення національної єдності. А в той же час відсутність, або недостатність

мотиваційного фактору породжує свідоме порушення не тільки норм чинного мовного законодавства, а і норм моралі, норм етики і, власне, прав тих, хто не хоче (має право не хотіти!) в публічному просторі чути мову окупанта, який вбиває і руйнує все українське. Саме так сьогодні асоціюється російська мова на теренах українського публічного простору.

З огляду на попередні міркування вважаємо, що є потреба і необхідність у зміцненні і вдосконаленні мовного законодавства для забезпечення захисту і розвитку української мови.

Цей надважливий крок має складатися:

По-перше, посилення контролю за виконанням закону через додаткові механізми, наприклад, введення в структуру уповноваженого з захисту української мови так званих «мовних інспекторів», «мовних контролерів» для забезпечення належного функціонування української мови, більш ефективного моніторингу дотримання мовного законодавства. Ефективна система мовної інспекції могла б контролювати дотримання законодавства в різних сферах.

По-друге, держава має зробити реальні кроки для впровадження чітких і дієвих механізмів відповідальності за порушення норм чинного закону. Така санкція як винесення попередження за порушення закону вперше, як показує практика, не є ефективною мірою. Важливо не лише прийняття законів, але й їхнє неухильне виконання та контроль за дотриманням. Сильна державна політика

По-третє, найшвидшого забезпечення обов'язкового використання української мови в освіті, культурі, науці. Адже авторитет української мови прямо залежить від національно свідомої еліти, яка повинна бути інтелектуальною основою мовної консолідації і відігравати важливу роль у розвитку, збереженні та популяризації української мови. Це широке коло людей, які є носіями високої мовної культури, взірцем для наслідування і рушійною силою у збереженні та збагаченні української мови. Таким чином, зростання національної свідомості може призвести до природної мовної еволюції.

Таким чином, відповідно до історичного минулого досліджуваної проблеми і враховуючи нинішній стан, можна підсумувати, що мова сьогодні - це принципова позиція завтра, викликана потребою не допускати в публічний простір не українського мовного довкілля, і навпаки, потрібно створити умови для того, щоб українська мова стала об'єднуючим фактором для всіх громадян України, незалежно від їхнього етнічного походження чи рідної мови. Зараз саме час для консолідації суспільства довкола української мови заради національної безпеки, заради збереження української держави.

Література:

1. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 р. з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 07.04.2025)
2. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/ed20010118> (дата звернення: 08.04.2025)
3. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 07.04.2025)
4. Хронологія заборон української мови. URL: <http://mmf.lnu.edu.ua/le/cor/864> (дата звернення: 07.04.2025)